

Sonkoly Gábor

Vásárok, vásárkörzetek és városok Erdélyben 1820-ban

BEVEZETÉS

A kvantitatív várostörténet-írásban két hagyományt lehet megkülönböztetni nagyobb földrajzi egységek (kontinens, régió, ország, esetleg országrész) városrendszerének elemzésénél.¹ A demográfiai megközelítés a városi népességszámot tekinti alapmutatónak, és következtetéseit ez alapján, hosszú időtartamra vonatkozóan vonja le. A funkcionalista megközelítés a városok központi szerepkörét méri, és ez alapján határozza meg a központi helyek hierarchiáját, mely egy adott időpontra releváns, ám nehezen vethető össze más időpontokban mért eredményekkel.² A magyar várostörténetet mindkét irányzat igen jelentős eredményekkel gazdagította. Az előbbinek Granasztói György több tanulmánya,³ az utóbbinak pedig Bácskai Vera és Nagy Lajos munkássága⁴ a legismertebb példája.

Az említett összefoglaló jellegű munkákból az erdélyi városok a felhasznált források adottságaiból kifolyólag hiányoztak, illetve csak említés szintjén szerepeltek. Ezt a hiányt próbáltam meg pótolni Erdély újkori urbanizációját leíró monográfiámmal,⁵ melyben az erdélyi város mind komplexebb definícióját dolgoztam ki megőrizve, és részben átdolgozva a demográfiai irányzat módszertani eszköztárát. A rendelkezésre álló források ugyanakkor nem tették lehetővé egy egész Erdélyt felölelő funkcionalista elemzést.

Kutatásom során természetesen olyan, összeírás jellegű országos forrásokat kerestem, illetve használtam fel, melyek a városokra vonatkozóan rendelkeztek történeti statisztikai módszerekkel feldolgozható információkkal. A vizsgált korszak egyetlen, átfogó erdélyi úrbéri összeírását nem vettem be az elemzett források körébe, mivel ebből mind a városok, mind a sűrűn városiasodott Szászföld adatai hiányoztak. Az említett úrbéri összeírás, az 1819/20. évi *Conscriptio Czirákyána* felvétele során ugyanakkor rákérdeztek az összeírt települések legfontosabb vásárhelyeire. Ez a forrás tehát egyedülálló lehetőséget kínál ahhoz, hogy

1 A kvantitatív várostörténeti hagyomány összefoglalására: Hohenberg–Lees 1985, Lepetit 1988.

2 A város központként való felfogását von Thünen és Christaller alapozta meg (Christaller 1933, Kovács 1963). A várostörténészek a földrajztudománytól kölcsönözték ennek a megközelítésnek a módszertanát (Carter 1983), és a kereskedelmi szereptől (Gräf 1995, Margairez 1986, 1988) a kulturális szerepig (például François 1987) a városok számos funkciójának mérésére alkalmazták.

3 Granasztói 1989a, 1989b. A módszer Magyarországra való alkalmazására: Czoch 1991, 1993.

4 Bácskai–Nagy 1979, 1984, 1986.

5 Sonkoly 2001.

megállapítsuk a 19. század első harmadának erdélyi vásárkörzeteit, illetve a vásárhelyek hierarchiáját.

E tanulmány címe nem véletlenül cseng tehát egybe Bácskai Vera és Nagy Lajos immár társadalomtörténeti klasszikussá vált munkájának⁶ címével, mely Magyarország 1828-as piacközpontjait és piackörzeteit elemzi. A később ismertett forrásadottságok miatt a Bácskai Vera és Nagy Lajos tanulmányjaiban szereplő piacok helyett Erdély esetében a vásárokat lehet kutatni, ám mindkét esetben a központiség, a kereskedelmi szerep mérése és osztályozása az elemzés célja.

Egy adott terület urbanizációjának vizsgálata során a kutató feltételezi, hogy az egységnek tekintett területen fekvő városok kapcsolatban állnak egymással, és kapcsolataikon keresztül városhálózatot építenek ki. A városhálózat jellegzetessége, hogy a bármely tagjában bekövetkező változás hatással van a hálózat többi tagjára is. Az újkori erdélyi városok kutatása során minduntalan szembetalálkoztam azzal a problémával, hogy vajon indokolt-e a feudális széttagoltságát állhatatosan és sikeresen őrző Nagyfejedelemség esetében bármiféle városrendszer-elemzést végezni. Tekinthetők-e az erdélyi városok egységes kutatási tárgynak, illetve megfigyelhető-e valamilyen belső integrálódás, városhálózattá válás a 18–19. század során?

Az egységes városhálózat kérdése természetesen nemcsak Erdélynél, hanem a magyar társadalomtudományokban általában egységnek tekintett Kárpát-medence esetében is fennáll. Vajon egységes városhálózat fed-e le a Kárpát-medencét az újkorban, illetve megfigyelhetők-e az integrálódás jegyei? Vajon átnyúlnak-e a piac-, vagy vásárkörzetek határai a Kárpát-medencét e korban megosztó közigazgatási határokon?

A vásárkörzetek meghatározásával tehát egyrészt az erdélyi városok kereskedelmi szerepen alapuló hierarchiáját szeretném meghatározni, másrészt adalékokat keresek e városok Erdélyen belüli, illetve a Nagyfejedelemség határain túlmutató integrálódási folyamatához. Az urbanizáció dinamikája egyetlen összeírás adatai alapján természetesen csak annyira megrajzolható, amennyire egy elégett film rekonstruálható néhány megmaradt filmkockája alapján.

A FELHASZNÁLT FORRÁS

Az erdélyi piackörzetek meghatározásánál Erdély 1819/20. évi úrbéri összeírásának, a *Conscriptio Czirákyanának*⁷ adatait használtam fel. Ez az összeírás a számos erdélyi úrbérrendezési kísérlet egyikének eredménye. Az úrbérrendezés ugyan nem valósult meg, de a ránk maradt forrásanyag egyedülálló társadalomtörténeti forrást jelent Erdély újkori történetére vonatkozóan.⁸ Az 1750. évi orszá-

6 Bácskai–Nagy 1984

7 Magyar Országos Levéltár F 52. Az anyag mikrofilmen kutatható. A mikrofilmek száma: 25674–25727.

8 A forrás részletes ismertetését lásd: Trócsányi 1959.

gos összeírás mellett ez a legteljesebb újkori erdélyi történeti statisztikai forrásunk. Átfogó feldolgozásra eddig egyik forrás sem került.

Erdély úrbéri rendezése 1769-től, a Bizonyos Punctumok megfogalmazásától kezdve napirenden volt, ám az 1810/11-es országgyűlésig csak félbemaradt munkálatokról és bizottsági javaslatokról lehet beszámolni. Az említett országgyűlés végül érdemben foglalkozott a rendezés kérdésével, de ezt a diétát az udvar azelettől feloszlatta, hogy törvények születhetnek volna. A napóleoni háborúkkal egyúttjáró gabonakonjunktúra és folyamatos háborúskodás a gabonában szűkülő Erdélyre is megtette hatását: 1813-ra olyan éhínség ütötte fel a fejét, hogy jelentős elvándorlás indult meg az országon belül, illetve – nagyobb részét – a Nagyfejedelemség határain túlra. Halaszthatatlanná vált az átfogó úrbérendezés. A lassan folyó tárgyalások eredményeképp végül I. Ferenc 1819 tavaszát jelölte meg az úrbéri rendezés munkálatainak megkezdésére. Mivel az udvar nem bízott meg a helyi tisztviselőkben, az összeírás irányításával Cziráky Antalt, a magyar kamara alelnökét bízták meg, és három királyi biztost jelöltek ki mellé.

A királyi biztosok végezték a három (gyulafehérvári, kolozsvári és marosvásárhelyi) körzetre osztott Edélyben folyó összeírás ellenőrzését és elvi irányítását. Magát az összeírást egy, az adott terület helységeire vonatkozó felmérés, majd egy mintaösszeírás előzte meg. Az összeírást törvényhatósági tisztek végezték, akik a falubíró, az esküdtek és a falu öregjeinek jelenlétében voltak kötelesek kitölteni a „9 pontra tett vallomások” kérdőívét. A kilenc kérdéscsoport közül az első három az úrbéri, illetve egyéb szolgáltatások jellegére és tulajdonságaira, a negyedik a község fekvésének előnyeire és hátrányaira, az ötödik a telek nagyságra és jövedelmezőségére, a hatodik és hetedik a kötelező szolgáltatásokra és adókra, a nyolcadik a puszta telkekre, a kilencedik pedig az erdőhasználatra kérdezett rá. A vallomások felvétele után összeírták a jobbágyföldeket, a jobbágyok telki állományát és a mezőgazdasági, valamint kézműves termelés módját.

Az adatfelvételt követte a helységek osztályozása (*classificatio*) az egyes törvényhatóságokon belül. Itt nemcsak a föld termékenységét vették figyelembe, hanem a község *beneficiumait*, így a kereskedelem lehetőségeit, helyzetét is.

Az összeírás heves ellenállást váltott ki a nemesség, és részben a parasztság részéről, így – a szászföldi jószágok kivételével – az érdemi munka csak 1820 tavaszán indulhatott meg. 1820 nyarán ugyanakkor már a *classificatio* munkálatai is elkezdődtek. A községek besorolása azonban összetett polémiát indított el, és végül az új adórendszer kidolgozása – elődeihez hasonlóan – félbe maradt.

A ránk maradt forrásanyag legizgalmasabb része – az első három kérdésre vonatkozó válaszok mellett – a negyedik, mely a községek „hasznait és kárait” írja össze. Ezen belül a harmadik kérdés a község lakói által rendszeresen látogatott vásárhelyekre vonatkozik. Itt a vásárhelyek megnevezése mellett, az adott falutól való távolságra és a vásárra vitt árukra is rákérdeztek.

A vásárkörzetek vizsgálatánál az erre a kérdésre adott válaszokat használtam fel. A válaszok kidolgozottsága igen eltérő. A vásárra vitt áruk megnevezése esetleges, kevés település esetében fordul elő, ezért ezt az adatot jelen elemzésnél nem

használtam. A község és a vásárhely távolsága általában egy dichotómia formájában jelenik meg: ha egy nap alatt meg lehetett járni a vásárt, akkor az közelinek minősül, ha ennél többre volt szükség, akkor távoli vásárhelyként említik. Sokszor a vásárhely neve mellett szerepel az odautazáshoz szükséges időtartam. A közeli/távoli megnevezést felvettem az adatbázisba, ám ez a vizsgált terület egészére vonatkozóan ez sajnos szintén esetleges, ezért ennek feldolgozására még nem vállalkoztam.

Mint minden hasonló jellegű, az adók és szolgáltatások meghatározását célzó forrásnál, a Cziráky-féle adóösszeírás esetében is fel kell vetnünk, hogy mennyiben megbízhatóak a közölt adatok. Az igen kusza erdélyi úrbéri viszonyok és a tisztázatlan teleknagyságok miatt csak körültekintő forráskritikával kezelhetők a gazdasági adatok. A vásárhelyekre vonatkozó adatok hitelességében azonban nincs okunk kételkedni. A vásárhelyek megjelölése nem módosította az adóterheket, a vallomás valóságtartalma pedig könnyen ellenőrizhető, a *conscriptorok* számára általában ismert volt.

Az összeírás úrbéri jellegéből adódóan nem terjedt ki az Erdélyi Nagyfejedelem-ség egészére, így a vizsgálat is csak a magyar vármegyék, Székelyföld, a Partium és a Brassó vidéki hétfalu⁹ területén található községeket tartalmazza (1. térkép).

A FELDOLGOZÁS MÓDJA

A községi bevallások alapján adatbázist készítettem, mely minden összeírt községre vonatkozóan tartalmazza a község 1820-as, illetve 1913-as elnevezését, 1820-as közigazgatási elhelyezkedését, valamint a megjelölt vásárhelyeket kettős (közeli/távoli) bontásban. Az így összeállított adatbázis Erdély 2256 települését tartalmazza. Mivel egy erdélyi község átlagosan csaknem öt vásárhelyet jelöl meg, 10.629 bejegyzést kellett azonosítani. Végül 208 vásárhelyet sikerült megállapítani a vallomások alapján.

A feldolgozás első szakaszában tehát egyetlen adat, a vásárhely-megjelölés alapján vontam le következtetéseimet. Az adatbázis összeállítása során világossá vált számomra, hogy a vizsgált forrás alapján nem lehet olyan mélyreható, kifinomult statisztikai módszereket alkalmazó elemzést készíteni, mint amelyet Magyarország 1828-as piackörzeteire vonatkozóan Bácskai Vera és Nagy Lajos¹⁰ elvégzett. A Cziráky-féle összeírás ugyanis egyáltalán nem, vagy csak részben tartalmaz olyan mutatókat, melyeket az említett szerzők a faktoranalízis számára az 1828. évi országos összeírásból ki tudtak gyűjteni. Az Erdélyre jellemző összetett, és szinte községenként változó művelési és tulajdonviszonyok igen hosszú kutatást feltételeznek az összeírás gazdasági adatainak feldolgozása esetében. Az ilyen jellegű

9 A Hét Bírak Jóságaként összeírt 36 falu közül 27 Szeben szék, 9 pedig Brassó vidék területén található. Az előbbieket szétszórván helyezkednek el a Királyföld területén, az utóbbiak ugyanakkor összefüggő, a Székelyfölddel határos terület képeznek, így csak ezek adatait vettem fel az adatbázisba.

10 Bácskai-Nagy 1984: 98–150.

feladat bonyolultságát mutatja, hogy a községet *classificatio*-ját végző, az összeírással kortárs bizottság sem fejezte be munkáját. Felvetődik tehát a kérdés, hogy egyáltalán egységesíthető-e a gazdálkodásra vonatkozó adatok.

A vizsgált összeírás nem járt együtt népszámlálás jellegű demográfiai adatfelvétellel, és ilyen jellegű országos összeírás Erdélyre vonatkozóan 1786–1851 között nem készült, így a feltételezett vásár- vagy piackörzetek népességszámának összevetése is csak időben elég távoli adatok alapján kiszámított becslésen alapulhatna.

Az 1819/1820, illetve 1828. évi összeírások lehetséges feldolgozásának különbségei már a vásár-, illetve piachelyek megnevezésénél nyilvánvalóvá válnak. Bácskai és Nagy először rekonstruálták a piacfunkciót betöltő települések hálózatát, majd megállapították és ábrázolták ezek vonzáskörzetét, végül „e vonzáskörzetek nagysága, népességszáma alapján a központok szerepkörének hatósugarát mérhetővé, összehasonlíthatóvá”¹¹ tették. A Cziráky-féle összeírás esetében azonban nemcsak a megállapított vonzáskörzetek összevetése jelent problémát az említett forrásproblémák miatt, hanem a vallomások jellegéből adódóan – néhány vásárhelytől eltekintve – nem lehet tiszta vonzáskörzetet megállapítani. A községek túlnyomó többsége ugyanis számos, nem ritkán tíznél is több vásárhelyet említett.

A feldolgozás során ezért a vásárhelyként való említések száma lett a legfontosabb mutató. Feltevésem szerint minél több település említ egy adott vásárhelyet, az a vásárhely annál fontosabb szerepet tölt be az erdélyi vásárhierarchiában. A vásárkörzeteket pedig a hierarchia tagjainak a térben való ábrázolása során állapítottam meg.

Mivel a *Conscriptio Czirákyana* egyedülálló az erdélyi összeírásai között, nem tudtam összevetni a kialakított vásárhierarchiát más, a korszakra vonatkozó országos összeírás adataival. Az adatok ellenőrzésénél, illetve értelmezésénél ezért Illésy János vásárszabadalmainak jegyzékét,¹² illetve egy későbbi vásárlajstrom¹³ megnevezéseit használtam fel.

Felvetődik a kérdés, hogy az említett vásárhelyek csak vásárként, tehát az év bizonyos napjain szolgálták az adott települések lakóinak csereigényeit, vagy piacként funkcionáltak, azaz heti rendszerességgel látogatták azokat a környékbeliek. Erre a megkülönböztetésre valószínűleg részben alkalmas a vásárhelyek közeli/távoli megnevezése. Ez az adat azonban – mint már említettem – csak a települések egy kisebb részénél áll rendelkezésre, így alkalmazása a helyi viszonyok kutatását, „mélyfúrást” igényel, amire a kutatás első szakaszában még nem vállalkoztam. Az elemzésnél így egyszerűen vásárkörzetekre fogok hivatkozni, mely megnevezés – a forrásadottságoknak megfelelően – magában foglalja mind a piaci, mind a vásári jellegű kapcsolatokat.

11 Bácskai–Nagy 1984: 30.

12 Illésy 1900

13 Nagy 1979

AZ ERDÉLYI VÁSÁRKÖRZETEK 1820-BAN

Az említett forrásadottságok miatt, megállapításaim jórészt az Erdélyi Nagyfejedelemség magyar- és székelyföldi részére vonatkoznak. A megnevezett vásárhelyek vizsgálatánál külön csoportba soroltam a magyarföldi, illetve székelyföldi, a szász-földi, valamint a magyarországi vásárhelyeket.

A magyar vármegyék, a Partium és a Székelyföld

Az összesen említett 208 vásárhely háromnegyede, azaz 156 található ezen a területen. Az említett vásárhelyek Kárpát-medencei viszonylatban igen nagy száma, illetve a legfontosabb vásárhelyek elhelyezkedése – a legalább száz községnél említett 29 vásárhely közül 26 itt található –, arra enged következtetni, hogy a kereskedelmi csere feltételeit a helyi vásárok el tudták látni (1. táblázat, 2. térkép¹⁴). A legfontosabb vásárhelyek (Marosvásárhely, Kolozsvár, Dés, Zilah, Szamosújvár, Szászrégen, Déva, Torda és Zsibó) egy kivétellel (Zsibó) városi kiváltsággal rendelkeznek, illetve egy város (Déva) kivételével Észak-Erdélyben, illetve a Partium területén helyezkednek el. A vásárhierarchia csúcsához közel (említések száma 100–149) ugyanakkor már többségbe kerülnek a kiváltsággal nem rendelkező községek a mezővárosokkal szemben. Az ehhez a kategóriához tartozó kilenc falu – egy kivétellel (Brád) – szintén Észak-Erdélyben található. Alparét, Magyarláros, Mocs vagy Drág olyan fontos városokat előz meg az említések alapján felállított sorrendben, mint Székelyudvarhely, Gyulafehérvár, illetve a szász nagy- és középvárosok.

A hierarchia alsóbb szintjein lévő vásárhelyek már jóval egyenletesebben helyezkednek el a vizsgált területen. Észak-Erdély igen sűrű vásárhálózattal rendelkező vidéke mellett egy közép- és kisebb jelentőségű vásárokkal (Déva, Brád, Vajdahunyad, Nagyenyed, Hátszeg, Gyulafehérvár) egyenletesen lefedett Délnyugat-Erdély és egy vásárhányos Kelet-Erdély képe bontakozik ki, melynek egyetlen fontosabb vásárközpontja Székelyudvarhely.

1. táblázat. A vásárhierarchia szintjei területi bontásban

Az adott vásárhelyet említő falvak száma	Magyar- és Székelyföld	Szászföld	Magyarország
200-	5	0	0
150–199	4	0	0
100–149	17	2	1
50–99	53	5	1
10–49	44	10	11
5–9	18	6	3
1–4	15	6	6
Összesen	156	29	22

14 Itt szeretnék köszönetet szeretnék mondani Sebők Lászlónak a térképek elkészítéséért. A térképeken azokat a vásárhelyeket ábrázoltuk, melyeket legalább öt község előljárói említettek.

A vásárhelyek térbeni elhelyezkedése nyilvánvaló regionális különbségekre hívja fel a figyelmünket, ami indokolttá teszi, hogy a vásárok megnevezésének kiértékelése alapján csoportokba rendezzük az egyes törvényhatóságokat, és további következtetéseinket az így kialakított egységek szerint vonjuk le. Bár csak egyetlen mutatóra, a vásárhely megnevezésére hagyatkozhatunk, ezen elnevezések eloszlása és igen nagy száma több mutató kiszámítását tette lehetővé. A vármegyék és székek osztályozását végül három mutató alapján végeztem el,¹⁵ melyek igen plasztikusan kirajolták a vizsgált terület eltérő jellegű vidékeit és finomították az első benyomásokat.

1. Észak-Erdély

Ide tartoznak azon törvényhatóságok, melyek az első két mutató alapján a legnagyobb értékeket mutatják. Az itt található falvak leggyakrabban hat vagy hét vásárhelyet említenek, az egy településre eső vásáremlítések száma pedig hat és nyolc között van. Az Észak-Erdélynek elnevezett régió¹⁶ ezek alapján Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs vármegyét, Aranyos és Maros széket, valamint Kővárvidéket foglalja magában. Részben idetartozik Torda vármegye is, mely mutatói alapján három régió határvidékén helyezkedik el.

Itt található a 141 magyar- és székelyföldi vásárközpont közül 59, azaz a központok több, mint 40%-a, a legfontosabb 26 vásárhelynek pedig több, mint 60%-a. Az egy településre eső vásárhelyek száma alapján ugyanakkor már nem itt találjuk a legmagasabb értékeket, ami arra utal, hogy a nagyszámú vásárhely körzetei jelentősen átfedik egymást, a vásárközrözetek valószínűleg még kialakulóban vannak, főleg a kereskedelmi központok hierarchiájának középső részén, ahol igen jelentős a községi jogállású vásárhelyek száma.

2. Kelet-Erdély

Ide sorolhatók azok a közigazgatási egységek, melyek mindhárom mutatójuk alapján a legalacsonyabb értékeket érték el. Míg az észak-erdélyi megyék esetében 6–7 vásár említése a leggyakoribb, addig itt a legtöbb falu csak egyetlen vásárhelyet említ. Hasonlóan alacsony az említett vásárhelyek (1–2) és az egy településre eső vásárhelyek (1–2) átlagos száma. Ezek alapján ide tartozik Csík, Háromszék és Udvarhely szék, valamint Torda vármegye keleti része. Bár ez a terület szinte megegyezik az Észak-Erdélyhez sorolt törvényhatóságok területével, itt csak 24 vásárhelyet találunk, melyek döntő többsége a legkevésbé jelentős vásárközpontok szintjén helyezkedik el.

15 Az első mutató az adott törvényhatóság területén található községek vásáremlítéseinek módusza. Ez a mutató arra vonatkozik, hogy az adott törvényhatóságon belül hány vásárhely megnevezése volt a leggyakoribb. Kolozs vármegye mutatója például 7, mivel itt a hét vásárt említő települések száma a legnagyobb. A második mutató az egy településre vonatkozó vásárszám-ementés száma törvényhatóságok szerint. A harmadik pedig az egy településre eső vásárhelyek száma szintén törvényhatóság szerint.

16 A régió kifejezést csak az egyszerűség kedvéért használok, és csak a vásárhelyek alapján meghatározott területi egységekre vonatkozik.

Korábban említettem, hogy a felhasznált forrás adottságai nem tesznek lehetővé egy olyan részletes piackörzet-elemzést, amelyet Bácskai Vera és Nagy Lajos végeztek el. Az idézett szerzők tiszta piackörzeteket tudtak meghatározni. Mint láttuk a *Conscriptio Czirákyana* adatai alapján szinte lehetetlen tiszta vásárkörzetek megállapítása egész Erdélyre vonatkozóan, hiszen az összeírt települések közül mindössze 139 (kb. 6%) nevezett meg egyetlen vásárhelyet. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ezen települések csaknem kétharmada ennek a régióknak a területén található. A vizsgált terület egészén mindössze három olyan vásárhelyet találunk, mely legalább tíz településből álló tiszta körzettel rendelkezik. A fentiek alapján nem meglepő, hogy mindhárom vásárhely a kelet-erdélyi régióban található. A legnagyobb tiszta körzettel Székelyudvarhely (40 falu) rendelkezik. Két kisebb tiszta körzetet lehet megfigyelni Gyergyószentmiklós (13 falu), illetve Kézdi-vásárhely (12 falu) körül.

3. Délnyugat-Erdély

Ezt a régiót azok a törvényhatóságok alkotják, melyek mindhárom mutató alapján a két ismertetett régió értékei között helyezkednek el. Itt a 2–4 vásárhely említése a leggyakoribb, az egy településre eső vásáremlítesek száma 4–5, az egy településre eső vásárhelyek száma pedig 2. A magasabb mutatói alapján Észak-Erdélyhez kicsit jobban közelítő Alsó-Fehér vármegye, valamint Hunyad és Zaránd vármegyék tartoznak ide. E régió – az előző kettőnél kisebb – területén 30 vásárhely helyezkedik el, melyek arányosan mind térben, mind a hierarchia szintjein (6–11–13) arányosan helyezkednek el. Megfigyelhető, hogy itt nincsenek az északi régióra jellemző, kiugróan jelentős vásárhelyek. A legfontosabb vásárhely (Déva) nem emelkedik ki jelentősen a már említett itteni fontos vásárhelyek közül.

4. Partium

Két vármegye – Közép-Szolnok és Kraszna – földrajzi elhelyezkedése alapján Észak-Erdélyhez tartozik, ám mutatói alapján külön egységet határoz meg. Itt az észak-erdélyi vármegyék vásárhelyemlétségi értékének csak a felével, 3–4 vásárral találkozunk, ami így is magasabb, mint a kelet, vagy délnyugat-erdélyi mutató értéke. A másik két mutató értéke a délnyugat-erdélyi értékekkel megegyezik. Az itt található 11 vásárhely közül kettő (Zilah és Zsibó) egész Erdély tekintetében a legfontosabbak között helyezkedik el.

A szászföldi vásárhelyek és a dél-erdélyi vásárhierarchia

A magyar- és székelyföldi települések vásárhelyemlétségeinek kevesebb, mint 8%-a vonatkozik szászföldi vásárközpontokra. Az említett vásárhelyeknek pedig valamivel több, mint az egy tizede található a Szászföldön (3. térkép). A megnevezések alapján annak ellenére következtetni tudunk a szászföldi vásárhierarchiára, hogy

a mintegy 150 szász község adatai hiányoznak az összeírásból. A szász vásárhierarchiát vizsgálva két következtetést vonhatunk le:

- az említett szász települések (túlnyomó többségükben városok) vásáremléti értékei jóval elmaradnak a magyar vármegyék települései mögött. Ez a megállapítás akkor is igaz, ha elméletben kiegészítjük ezeket az értékeket a hiányzó szász települések megnevezéseivel. Mivel a szász községek száma az erdélyi községek számának mintegy 7%-a, szinte biztosra vehető, hogy egyetlen szász város sem kerülne be a tíz legjelentősebb vásárcsúszpont közé, illetve hat-hét városnál több valószínűleg a legfontosabb 30–35 vásárcsúszpont közé sem jutna be;

- a vásárhelyek hierarchiája követi a szász közigazgatás rendszert, azaz a két szász vidék központja (Beszterce és Brassó) a legjelentősebb. Ezeket követik a nagyobb szász székek központjai (Segesvár, Szászváros, Szászsebes, Medgyes, Nagyszeben), majd a kisebb csúszpontok (Kóhalom, Naszód, Szerdahely).

A szászöldi csúszpontok gyenge jelenléte a vásárhierarchián belül természetesen nem feltétlenül ezen városok központi szerepét minősíti. Itt inkább arra kell gondolnunk, hogy a felhasznált mutató, a vásárhelyemléti itt eltérő jellegű vásárhálózatra utal, mint Erdély többi részén. Ezt a feltételezést támasztják alá a Szászölddel határos déli közigazgatási egységek mutatói is. Felső-Fehér és Küküllő vármegyék, valamint Fogaras vidék, illetve Brassó vidék hétfalusi része az előző fejezetben ismertetett három mutató alapján azonos régióhoz sorolható. Erre a területre a központi fekvés ellenére is alacsony vásáremléti módusz (1–3) és közepes értékű vásáremléti átlag (2–4) jellemző. Ugyanakkor Erdélyben itt a legmagasabb az egy településre eső vásárhelyek száma (3–7).

A dél-erdélyi régiót (feltételezhetően jellege alapján ide sorolható Beszterce vidék is) tehát egy arányos, a közigazgatási és városkiváltságokat követő vásárhierarchia jellemzi. A szászöldi városok közül Beszterce, Brassó, Segesvár és Szászváros áll a legszorosabb kapcsolatban a magyar, illetve székelyöldi településekkel. Beszterce főleg Belső-Szolnok (48 település) és Doboka (42 település), Brassó mindenképp Háromszék (69 település), Segesvár szintén a szomszédos székely székek (Udvarhely 31 település, Maros 21 település), illetve Küküllő (28 település), Szászváros pedig túlnyomórészt Hunyad (77 település) számára jelent vásárcsúszpontot.

KAPCSOLATOK MAGYARORSZÁGGAL

Az elemzés egyik legizgalmasabb eredménye a magyarországi vásárcsúszpontokra vonatkozik, mivel ezen keresztül megállapításokat tehetünk Magyarország és Erdély kereskedelmi kapcsolataira, illetve arra, a bevezetésben felvetett problémára, hogy találunk-e a két feltételezett városrendszer integrálódására mutató jeleket.

A vásármegnevezések 4,4%-a vonatkozott a 22 magyarországi vásárhelyre, melyek közül 16 szerepel ötnél több településnél (4. térkép). A legtöbbször említett magyarországi vásárhely Nagybánya (107 település), mely Kővárvidék minden települése mellett Közép- (22 település) és Belső-Szolnok (5 település) határ-

vidéki területei számára jelent vásárhelyet. Nagyváradot (51 település) jóval kevesebben említik, de a város jelentőségét emeli, hogy a legtöbb megnevezés a viszonylag távol fekvő Kolozs (27 település) és Zaránd (18 település) vármegyék területén található.

A vásárhelyek elhelyezkedéséből következtethetünk a „két magyar Haza” kereskedelmi kapcsolatára. A 16 vásárhely több, mint felét kitevő Szatmár megyei vásárhelyek a vásáremlíteések több, mint 64%-át jelentik. Bihar megye négy központja a vásáremlíteések csaknem 28%-t foglalja magában. A Körös-vidéktől északra fekvő határszakasz tehát átjárhatónak tűnik. Az itt található tizenhárom vásárhely közül hét az 1828-as magyarországi piacközpontok között, kettő pedig a tiszta körzettel nem rendelkező alközpontok között szerepel.¹⁷ Az erdélyi adatok alapján feltételezhetjük, hogy ezek a vásárhelyek – a két említett nagyobb piac hely mellett Felsőbánya, Nagykároly, Margitta és Kapnikbánya, melyeket 35-nél is több település említ – a magyarországi vásárhierarchiában az eddig feltételezett-nél jelentősebb helyzetet foglal el.

Az északi határszakasz átjárhatóságával szemben a kapcsolatok szegényes jellege tűnik szembe a Körös-vidéktől délre eső területeken. Igaz, hogy itt találjuk Arad városát, mely – az említett vásárhelyek közül egyedül – első kategóriás piacközpont a Bácskai – Nagy-féle besorolás szerint, ám az említések száma alapján csak kilencedik, így jelentősége eszerint a mutató szerint meg sem közelíti az északabbra fekvő vásárhelyekét. Az Aradot említő 24 település közül 23 Zaránd megyei, tehát feltételezhetően nem a Maroson keresztül áll kapcsolatban a várossal. Ugy tűnik, hogy a 19. század első harmadában a Maros-völgy meglehetősen szerény szerepet játszott a Magyarország és Erdély közötti áruforgalomban. Ezt támasztja alá, hogy Arad mellett csak – a Bácskai – Nagy-nál alközpontként besorolt – Körösbökény szerepel az itteni vásárhelyek között, szintén Zaránd megyei települések említésének köszönhetően. A Bánát felé Karánsebes látszik az egyetlen, elég gyenge kapocsnak (5 település említi).

A magyarországi vásárhelyek említésének gyakorisága mellett eltörpül a Kárpátokon túl fekvő vásárok száma. Mindössze három hétfalusi település említi „Oláhországot”, mint távoli vásárhelyét, illetve egy háromszéki falu, a határtelepülésnek épp nem nevezhető Kézdimárkosfalva az Ojtozi-szorost és a havasalföldi Buzó városát.

1820 HELYE AZ ERDÉLYI URBANIZÁCIÓ MENETÉBEN

Mivel a kereskedelmi funkció az egyik meghatározó városképző faktor a vizsgált korszakban, felmerül a kérdés, hogy a felvázolt vásárhierarchia tagjai mennyiben

17 Nagyvárad és Szatmárnémeti II. kategóriás, Nagykároly, Nagybánya és Belényes III. kategóriás, Margitta és Felsőbánya pedig IV. kategóriás. Alközpontnak minősül Kőrösfeketető és Misztótfalu. Egyik kategóriában sem jelenik meg Aranyosmeggyes, Erdőszáda, Kapnikbánya és Krasznabéltek (Bácskai–Nagy 1984: 122–125).

tekinthetők városoknak, azaz mennyiben módosítják az erdélyi urbanizációról alkotott képünket a Cziráky-féle összeírás elemzésének eredményei. Az újkori erdélyi urbanizáció kvantitatív elemzésének a legfontosabb tanulságait¹⁸ a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A nagy- és középvárosok előbb az Erdélyi-medencét fedik le (18. század első fele, illetve feltételezhetően már azt megelőzően), majd Észak-Erdélyt (a 18. század második fele), végül a Székelyföldet (a 19. század második harmada). A kisvárosok esetében ugyanakkor nehéz biztos álláspontot kialakítani: nem sikerült eldönteni, hogy megnövekedett számuk a helyi csere fokozódó voltára vagy az agrár „népességfőlölslegre” utalt-e;

2. A városok elhelyezkedésében bekövetkezett látványos változást a szerkezeti urbanizációval¹⁹ magyarázhatjuk, mely szerint a központi funkciót betöltő – főleg kisvárosok – fokozatosan lefedik Erdély területét biztosítva az áruk, a pénz, az információ és az emberek mind nagyobb arányú áramlását. Az Erdélyben megfigyeltekhez hasonlóan egyébként Nyugat-Európában is az 1750-et követő évszázadban terjednek el a kisvárosok, mivel ekkor válik egyre szorosabbá a város-vidék cserekapcsolat a termelés és az agrárjövedelmek erőteljes növekedésének köszönhetően;

3. A 18. század elején nyilvánvaló dél-erdélyi szász városi dominancia megkérdőjeleződik a 18. század közepére, és végképp eltűnni látszik a század végére. A 19. század közepére ugyanakkor ezek a városok újra megerősödnek a városállomány egészéhez képest, ám ekkor már Erdély egész területét kitölti a városhierarchia;

4. Az erdélyi városhierarchia a 18–19. század során oligarchikus marad, azaz a tetején nem egy nagy központ („főváros”), hanem előbb három (Brassó, Nagyszében, Kolozsvár), majd a 18. század második felétől – Marosvásárhellyel kiegészülve – négy, közel egyenlő méretű és jelentőségű nagyváros helyezkedik el. Kolozsvár és Marosvásárhely a vidék felé nyitottabb, így a 19. század végére Észak-Erdély regionális központjaivá válnak. A két szász nagyváros, és különösen Nagyszében ezzel szemben hagyományos kapcsolatait őrizve ekkor nem válik regionális központtá.

Az 1820-as pillanatfelvétel jórészt alátámasztja a korábban felvázolt tendenciákat, és lehetőséget ad néhány fontos részlet kiemelésére.

1. Dél- és Észak-Erdély egyaránt sűrű vásárhálózattal rendelkezik. Ehhez képest a Székelyföldet jóval szerényebb vásárhálózat jellemzi, igaz ez egyenletesen fedi le e területet;

2. Erdély jelentős számú vásárhellyel rendelkezik a megnevezések alapján. A Magyarországi adatokhoz képest elképesztően magas vásáremlítés-szám, illetve a vásárhelyek igen magas száma²⁰ egyszerre utalhat a csere iránti igen nagy igény-

18 Sonkoly 2001: 159–161.

19 de Vries, Jan 1984

20 Az 1828-as magyarországi adatok szerint a 8362 összeírt település 282 vásárhelyet nevezett meg, ami valamivel több, mint egyharmada a 743 vásároshelynek. A megnevezett vásárhelyek közül pedig 138 rendelkezett tiszta piackörzettel (Bácskai–Nagy 1984: 45–61). Erdély 1820-as összeírásánál 2256 település 185 erdélyi vásárhelyet nevezett meg, ami csaknem 90%-a a 210-re tehető kiváltságolt erdélyi vásároshelynek. Tiszta körzettel (öt vagy annál több település) pedig csak 12 város rendelkezett, és közülük is csak háromnak volt tíz településnél nagyobb tiszta körzete.

re és a vásárhierarchia még kialakulatlan voltára. Ez utóbbi megállapítás valószínűleg arra a területre áll a leginkább, amely a legmagasabb vásáremlékezés-számot mondhatja magáénak, azaz Észak-Erdélyre;

3. A szászöldi vásárhierarchia – bár erre csak közvetve következtethettünk – a megnevezési mutató alapján szerényebb, mint a vármegyék esetében megfigyelt, ám erős korrelációt mutat a szász városok méretével és közigazgatási funkciójával, ami ezen városrendszer stabil voltára utal. Azt is megfigyelhettük, hogy egyes szász nagy- és középvárosok élénk kereskedelmi kapcsolatban állnak nem szászöldi településekkel is;

4. A vásárhierarchia csúcsán Marosvásárhely (hat megye 266 faluja) és Kolozsvár (hat megye 249 faluja)²¹ áll. A két szász nagyváros értékei ennél jóval szerényebb adatai (Brassó – öt megye 107 faluja, Nagyszeben – négy megye 51 faluja), és a Szászöld alacsony településszáma miatt akkor sem közelítenék meg az északi városok mutatóit, ha ez a terület nem hiányozna a forrásból. Természetesen a vásárkörzet megállapításának csak egyik lehetséges mutatója lehet az említések száma, hiszen az érintett községek mérete, gazdasága, az árucserében játszott szerepe jelentősen módosíthatja a pusztán a községek száma alapján kialakított képet. Azt mégis megállapíthatjuk, hogy Kolozsvár és Marosvásárhely jóval nagyobb területre terjesztette ki körzetét, mint a főleg Háromszék felé nyitó Brassó, és különösen, mint a mutató alapján csak 84. helyet elfoglaló Nagyszeben.

A vásárhierarchia részben kiforrotlan jellegére utal, hogy új vásárkiváltságok sora született 1820 után is. Miskolczy Ambrus megállapítása szerint: „... úgy évtizedente kb. tíz vásárszabadalmat adtak ki Bécsben, 1840-től 1848-ig pedig 26-ot”.²² Illésy adatai alapján megállapíthatjuk, hogy 1820–1848 között 31 új település kapott vásárszabadalmat. Eredményeink alapján nem meglepő, hogy ezek fele a leginkább vásárhányos Székelyföldön található. A sűrű vásárhálózattal rendelkező északi és nyugati magyar vármegyék területén mindössze öt új település kap szabadalmat. További kutatásnak kell eldöntenie, hogy ezek a szabadalmak mennyiben feleltek meg valós kereskedelmi igénynek, illetve mennyiben utaltak annak vágyára.

A 185 felsorolt erdélyi vásárhely gazdasági elemzése olyan komoly munkát igényel, melyre a kutatás első fázisában nem vállalkozhattam. A kutatás további útját jelentheti a megállapított vásárhierarchia és a szűkebb kört említő vásárkalendáriumok listáinak összevetése. Eddig még nem találtam az összeírással kortárs vásárlajstromot, ezért elemzésemet egy későbbi, 1842-es népkönyv²³ felsorolásának és a vizsgált 1820-as vásárhierarchiának rövid összevetésével zárom le.

Az 1842-es 59 jelentős vásár közül 56 szerepel a vásárhierarchiánkban. A három „új” vásár közül kettő helyi jelentőségű szász csereközpont (Nagydisznód, Ósánc), melyeket egyébként említenek az adatbázisba fel nem vett szász települések. Így az egyetlen új vásárhely Csíkszentmárton, „melynek mártonnapi vásárát

21 Mindkét város tiszta körzete 5–5 falura terjedt ki.

22 Miskolczy 1986: 1232.

23 Nagy 1979.

mogyoróvásárnak hívják a székelyek”, és ahol a mogyoró és a kender mellett „helyben készült vászonneműk és pokrócok”²⁴ cserélnek gazdát. A község vásárszabadalma egyébként 1840-es.²⁵ Valószínűleg nem véletlen, hogy az egyetlen olyan nagyobb székely székben fekszik ez a község, ahol nem figyeltünk meg tiszta vásárkörzetet, és ahol a legtöbb új kiváltságot adják ki 1820–1848 között. Csíkbán még ekkor sincs olyan jelentős vásárközpont, mely felérne Székelyudvarhelyel, Kézdivásárhellyel vagy Gyergyószentmiklóssal.

Vásárhierarchiánk első 28 településének (emlékek száma, több mint 100) Nagy Ferenc lajstromával való összevetése azt a hipotézisünket látszik igazolni, hogy az 1820-as észak-erdélyi vásársűrűség egy olyan átmeneti állapotot mutat be, amikor a vásárhierarchia váza még nem alakult ki teljesen. A vásárhierarchia megszilárdulása a központok számának csökkenésével és további nivellálódásával jár. Ennek a folyamatnak a nyertesei a városi kiváltsággal rendelkező települések. A 28 település közül 20 szerepel Nagy jelentős vásárai között, és mindössze kettő (Zsibó és Gyulakuta) községi jogállású. Zsibó egyébként a Szilágyság, Gyulakuta pedig Maros szék legfontosabb marhavására Nagy Ferenc szerint.

A Nagynál nem szereplő nyolc település közül hat észak-erdélyi község (Alparét, Magyarláros, Drág, Vajdaháza, Magyarberkesz, Szilágycseh), egy pedig Kolozs megyei kisváros (Teke). A vásárhierarchián ötödik helyet elfoglaló (200 falu), városi mutatói alapján városiasodott,²⁶ vásárjoggal rendelkező Szamosújvár hiányára magyarázattal szolgálhat az örmény kereskedők jelentőségének visszaszorulása, ám ennek a tételnek a bizonyítása további kutatást igényel. A vásárhierarchia alsóbb osztályainál már nehezebb korrelációs magyarázatokat találni a Nagy Ferenc-féle lajstrommal. Ez a megfeleltetés behatárolja a kutatás első szakaszának lehetőségeit és egyben felvázolja a továbblépés irányait.

ÖSSZEGZÉS

Az 1819/1820. évi összeírás alapján egy regionális vásárkörzetei alapján viszonylag könnyen széttagolható Erdély képe bontakozik ki, ahol a különböző régiók szoros kapcsolatban állnak egymással. A magyarországi piacörzet-elemzés ismeretében Erdély esetében a legmeglepőbb a vásáremlítések igen magas száma. Mint láttuk, ez az érték különösen Észak-Erdély esetében magas. A legtöbb vásárt – nem kevesebb, mint tizenhatot – a Maros széki Egerszeg község nevez meg, és negyven falu említ tucatnyi, vagy annál is több vásárhelyet. Ha e falvak elhelyezkedését térben ábrázoljuk, úgy láthatóvá válik, hogy háromnegyedük a Kolozsvár–Dés–Szászrégen–Marosvásárhely–Torda meghatározta ötszögben helyezkedik el (*5. térkép*). Ez a terület igényli leginkább a mind intenzívebbé váló cseréből fakadó új lehetőségeket. Valószínűleg hagyományos módon már nem tud az itteni

24 Nagy 1979: 511.

25 Illésy 1900

26 Sonkoly 2001: 248–250.

lakosság megfelelni annak a demográfiai kihívásnak, amit Miskolczy Ambrus agrár „népességfőlölségnek”²⁷ nevez. Nem véletlen, hogy a nyolc legjelentősebb vásárcsúszpont közül hatot itt találunk.

Északkeletről és délről a már ismertetett, a 19. század első felében csak kiterjedésében, és nem szerkezetében módosuló szászöldi-dél-erdélyi városhálózat határolja e területet. Kelet felől pedig a vásárhányos kelet-erdélyi, illetve székelyöldi régióval határos, ahol az említett három székely város mellett Szászrégen rendelkezik – Erdélyben egyedülálló módon – tiszta körzettel. A leginkább vásárhányos Csíkszék a 19. század során saját vásárhelyeket alakít ki.

A délnyugat-erdélyi és a partiumi megyék vásárhálózata kiegyenlített, megyénként két-három nagyobb és néhány kisebb vásárból áll. Itt hiányoznak az olyan jelentős csúszpontok, mint Marosvásárhely vagy Kolozsvár. A Partium északi része igen nyitott, a bevallások szerint szoros kereskedelmi kapcsolatban áll a szomszédos magyarországi megyékkel. Magyarország felé a legfontosabb kapcsolatot Nagybánya és a szomszédos bányavárosok (182 falu említi ezeket), illetve Nagyvárad bizonyult (51 falu említi). A Körös-vidéktől délre fekvő területekre vonatkozóan ugyanakkor szerény kapcsolatot jelez a forrás. Itt Arad az egyetlen, bár az említett városok jelentőségéhez nem mérhető, nagyobb vásárcsúszpont. Még erősebb zártság figyelhető meg a Kárpátokon túl fekvő területek irányában. Az említett háromszéki község kivételével egyetlen magyar- vagy székelyöldi település sem említi kapcsolatot a román fejedelemségekkel. Három hétfalusi község „Oláhország” megjelölése ugyanakkor arra hívja fel a figyelmünket, hogy a zártságról alkotott kép feltételezhetően módosulna, ha rendelkezniénk szászöldi adatokkal. A Nagy Ferenc-féle vásárlajstrom nyolc vásár esetében említi havasalföldi, illetve moldvai, másik nyolc esetben pedig magyarországi kereskedők jelenlétét. Ez azonban a vásárcsúszpontjaink elemzésén túlmutató kereskedelmi kapcsolatokra utal. A helyi és a távolsági kereskedelem kapcsolatát további kutatásoknak kell felfednie.

FORRÁS

Magyar Országos Levéltár F 52. Conscriptio Czirákyana

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1979: Matematikai módszerek alkalmazásának lehetőségei a történettudományban. (A faktoranalízis alkalmazása Magyarország 19. század eleji piacközpontjainak vizsgálatánál.) *Történelmi Szemle* 283–292.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piacközpontok, piackörzetek és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest

²⁷ Miskolczy 1986: 1193–1262.

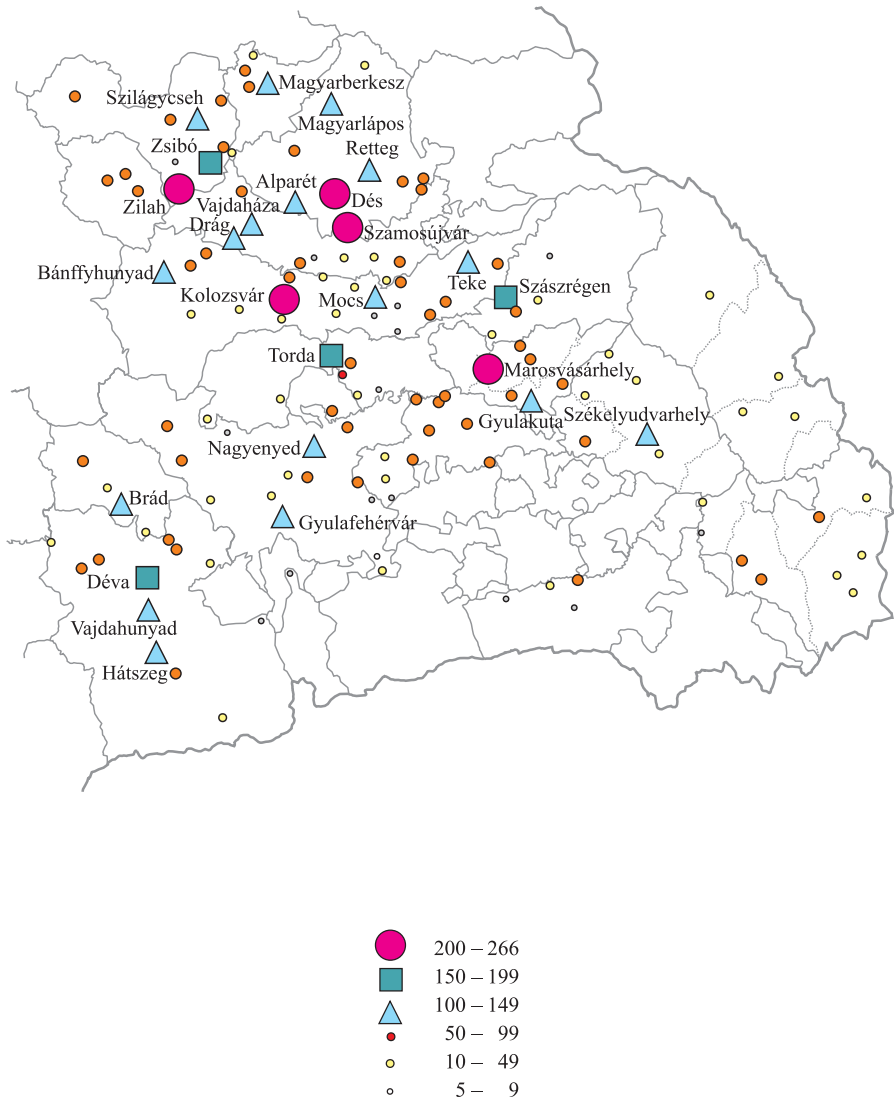
- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1986: Piacközpontok és városi funkció. In: Mérei Gyula (szerk.) *Magyarország története 5/1*. Budapest
- Carter, Harold 1983: *An Introduction to Urban Historical Geography*. Edward Arnold
- Christaller, W. 1933: *Die Zentralen Orten in Süddeutschland*. Jena
- Czoch Gábor – Fazekas Csaba – Szabó Gábor – Zsinka László 1991: Magyarország városodása a XVIII. században. *Sic Itur ad Astra* 1. 42–74.
- Czoch Gábor – Szabó Gábor – Zsinka László 1993: Változások a magyar város- és településrendszerben. *Aetas* 4. 113–133.
- François, Étienne 1987: Géographie du livre et réseau urbain dans l'Allemagne moderne. In: Lepetit, B. – Hooek, J. (éds.) *La Ville et l'innovation. Relais et diffusion en Europe, XVe-XIXe siècle*. Paris, EHESS, 59–74.
- Gräf, H. T. 1995: The knots in the net. Small towns in the urban network of early modern Germany – The case of Hesse, c. 1500–1800. In: Clark, Peter (ed.) *Small Towns in Early Modern Europe*. Cambridge 150–172.
- Granasztói, György 1989a: Urbanisation de l'espace danubien. *Annales ESC* 2. 379–399.
- Granasztói György 1989b: A dunai térség városodása (XVI. – XVIII. század). *Demográfia* 3–4. 157–188.
- Hohenberg, P. M. – Lees, L. H. 1985: *The making of Urban Europe 1000–1950*. Cambridge – London
- Illésy János 1900: *Vásárszabadalmak jegyzéke*. Budapest
- Kovács Csaba 1963: Johann Heinrich von Thünen agrár földrajzi jelentősége. *Földrajzi Közlemények* 17–43.
- Kovacsics József 1957: *A történeti statisztika forrásai*. Budapest
- Lepetit, Bernard 1988: *Les villes dans la France moderne (1740–1840)*. Paris
- Lipszky János 1987: *Erdély és a Részek térképe és Helységnévtára*. Szeged
- Margairaz, Dominique 1986: La formation des foires et marchés : stratégies, pratiques et idéologies. *Annales ESC* 6. 1215–1242.
- Margairaz, Dominique 1988: *Foires et marchés dans la France préindustrielle*. Paris
- Miskolczy Ambrus 1986: Erdély a reformkorban (1830–1848). In: Köpeczi Béla (szerk.) *Erdély története*. 3. kötet. Budapest, 1193–1262.
- Nagy Ferenc 1979: „Vásárlaistrom”. (Adatok a vásárok néprajzához). *Etnographia* 4. 510–514.
- Sonkoly Gábor 2001: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*. Budapest
- Trócsányi Zsolt 1957: Erdélyi összeírások. In: Kovacsics József (szerk.) *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 273–308.
- De Vries, Jan 1984: *European Urbanization 1500–1800*. London

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

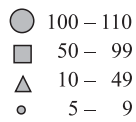
1. Erdély közigazgatási beosztása a vizsgált időpontban
2. Az említett magyar- és székelyföldi vásárhelyek hierarchiája 1820-ban
3. Az említett szászföldi vásárhelyek hierarchiája 1820-ban
4. Az említett magyarországi vásárhelyek hierarchiája 1820-ban
5. A legalább tizenkét vásárhelyet említő falvak 1820-ban

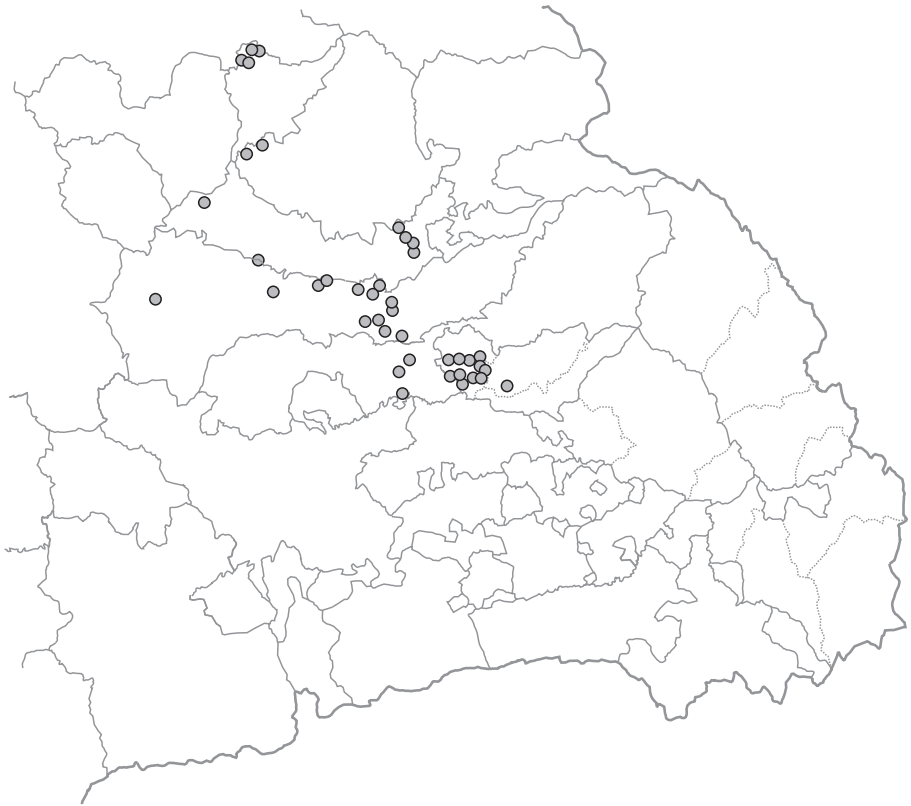
2. térkép. Az erdélyi vásárhelyek hierarchiája

3. térkép. A szászföldi vásárhelyek

4. térkép. A magyarországi vásárhelyek

5. térkép. A 12-nél több vásárhelyet említő falvak